

ka opremljenost, pomanjkljivo znanje in pomanjkanje kapitala. Avtor poudari, da so številne združne pobude nato iz negotovih začetkov prerasle v pomembna podjetja, nekatere med njimi pa tudi ne. Predstavi tudi primere tako enih kot drugih ter zgodbo prve mlekarske šole na Vrhniki in mlekarske šole v Škofji Loki.

Zadnje poglavje v knjigi predstavi odziv vinogradništva na pojav peronospore in trtne uši, ki sta se po slovenskih vinogradih začeli širiti od osemdesetih let 19. stoletja dalje. Zlasti trtna uš je vinograde močno prizadela in zahtevala drugačne pristope, kot so jih bili pridelovalci dotlej vajeni. Treba se je bilo prilagoditi novi stvarnosti, za kar pa je bilo nujno razpolagati z znanjem in s potrebnimi finančnimi sredstvi. Na eni strani je tako pojav peronospore in trtne uši spreminjal načine dela v vinogradu, v reševanje vinogradništva se je aktivno vključevala tudi država, na drugi strani pa je rezultiral v razraščanju samorodnic in manj zahtevnih trtnih vrst.

Monografija Žarka Lazarevića *Delo in zemlja* bralcu prinaša zaokrožen pregled pol-drugega stoletja zgodovine kmetijstva in življenja na kmetih. Na eni strani sledi dolgoročni trendom in procesom, na drugi pa osvetli posamezna poglavja iz kmečkega sveta. Je zanimiv in berljiv, nikakor ne suhoparen kronološki pregled obravnavane tematike.

Janja Sedlaček

Ivan Smiljanić, ur., *Sočutje in stigma: Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini.*

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 261 str.

Zbornik *Sočutje in stigma: družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini* je del zbirke *Vpogledi* Inštituta za novejšo zgodovino. Prinaša devet raznolikih znanstvenih prispevkov na temo revščine, njenih pojavnih oblik, vzrokov in posledic ter odnosa družbe in države do omenjenega fenomena, en prispevek pa kot antipod revščini obravnava najpremožnejši ljubljanski meščanski sloj v začetku 20. stoletja. Prispevki, predstavljeni novembra 2021 na znanstvenem simpoziju o družbenih razlikah in revščini, so zdaj pred nami tudi v pisni obliki.

V zborniku Branka Grošelj najprej predstavi odnos družbe do ene najrevnejših družbenih skupin – beračev in potepuhov – od konca 19. stoletja do leta 1940. Avtorica uvodoma poudari, da je prišlo ob koncu 19. stoletja, še zlasti pa po prvi svetovni vojni do spremenjenega odnosa do revščine, ki se je na eni strani kazal v premiku od individualne krivde h kolektivni krivdi (ne cele družbe, pač pa sloja beračev in potepuhov),

na drugi pa v pogledih, ki so vzroke za revščino videli v ekonomskem sistemu. Še vedno pa je, kot poudari Grošelj, odnos do najrevnejših v tem obdobju ostal enako odklonilen, kot je bil prej. Tako je tudi v zakonodaji ostajalo aktivno preganjanje beračenja in potepanja – z zapornimi kaznimi, odgonom, prisilnim delom (prevzgojo). Odklonilen odnos do beračev in potepuhov so utrjevali časopisi, celo otroška literatura. Ponovno prelomnico v odnosu do beračev in potepuhov Grošelj postavi v pozna dvajseta leta 20. stoletja, ko se v časopisju začne pojavljati izraz brezdomec, krepi pa se tudi prepričanje, da je družba dolžna pomagati tistim, ki se sami ne morejo preživljati. Vendar pa se družbeni odnos do najrevnejših le počasi spreminja in prej navedeni stereotipi, predsodki in odklonilen odnos tako prevladujejo v vsem obravnavanem obdobju.

V drugem prispevku Alenka Hren Medved predstavi revno prebivalstvo trga Laško in njegove podeželske okolice v 19. stoletju. Laško je bilo tedaj med večjimi trgi na Spodnjem Štajerskem in na Slovenskem, med njegovimi prebivalci so prevladovali obrtniki, ki pa so se poleg tega ukvarjali tudi s kmetijstvom, a le za lastne potrebe. Laško je v primerjavi z drugimi slovenskimi mesti in trgi relativno zgodaj vstopalo v modernizacijske procese, imelo je premogovnik, pivovarno in zdravilišče, ležalo je ob progi Južne železnice, ko je bila ta zgrajena, in relativno zgodaj dobilo električno napeljavo. Prav ta zgodnja modernizacija pa je razlike med premožnejšimi tržani in revnimi sloji, tako v trgu samem kot v njegovi okolici, še zaostila. Hren Medved v prispevku na podlagi krstnih, poročnih in mrliških knjig ter statusov animarum analizira revno prebivalstvo (prebivalce brez lastne nepremičnine) v trgu in štirih okoliških vaseh, kjer so se nahajali industrijski obrati in rudnik. Avtorica na podlagi demografskih podatkov med drugim sklepa, da si je revno prebivalstvo na podeželju laže ustvarilo družino in imelo otroke kot v Laškem, ugotovi, da je bil delež porok med revnim prebivalstvom v okolici večji kot v trgu in da je revni prebivalec Laškega v povprečju dočakal 53 let, revni okoliški prebivalec pa 49. Avtorica poudari, da so bile v največjem tveganju za revščino samske starejše ženske, na koncu pa kot primere revnih družin predstavi družino gostača, družino rudarja in družino poslov.

Dunja Dobaja v tretjem prispevku izpostavi gluhe osebe kot kategorijo ljudi z večjim tveganjem za revščino ter predstavi njihovo izobraževanje in integracijo med obema svetovnima vojnoma kot pot iz stanja revščine. Avtorica uvodoma poudari ambivalenten odnos do telesno in duševno prizadetih v tem času, ki ga je po eni strani tvorilo zavedanje o pomenu vsakega človeškega življenja, po drugi strani pa poudarjanje njihove drugačnosti, celo evgeničnih načel o manjvrednosti, in iskanje poti za »povečanje njihove uporabnosti«. Gluhonemi otroci so se v tem času izobraževali v posebnih zavodih (pri nas v leta 1900 ustanovljeni gluhonemnici v Ljubljani). V gluhonemnici so otroke, ki so prihajali iz socialno šibkega okolja, njihova gluhotata pa je bila običajno posledica nezdravljenih ali nestrokovno zdravljenih bolezni ušes in drugih otroških bolezni, učili govoriti in razumeti govor ter jih na ta način skušali približati polnočutnim ljudem. Avtorica poudarja, da je imela segregacija številne pozitivne učinke in da je kljub današnjim pomislekom glede metode poučevanja ta gojencem šole omogočila samostojnost in pogosto tudi pot iz revščine.

Naslednji prispevek obraze revščine in družbene neenakosti, njihovo spreminjanje, kontinuitete in diskontinuitete, prelomne točke ter spreminjanje odnosa do posameznih družbenih kategorij, med drugim do (tobačnih) delavcev, žensk, samskosti in do revščine same, predstavi na osnovi dolge zgodovine delavstva Tobačne tovarne Ljubljana vse od njene ustanovitve leta 1871 pa do zaprtja leta 2004. Avtorica Urška Strle ocenjuje, da so bile tobačne delavke (največji delež zaposlenih so namreč predstavljale ženske) v vsem obravnavanem obdobju večinoma v kategoriji revščine ali vsaj eksistenčnega minimuma, se je pa odnos do njih po drugi svetovni vojni spremenil, prav tako njihove socialne pravice. Strle navaja, da so bile v tovarni večinoma zaposlene ženske, moški pa so do prve svetovne vojne opravljali zlasti fizično težja in nadzorna dela in so bili zato tudi bolje plačani. Spolna razmerja so ostajala podobna tudi v obdobju med obema svetovni-ma vojnama, le da se je širilo zaposlovanje žensk tudi v upravi. Ta se je številčno krepila vse do osemdesetih let 20. stoletja. Po drugi svetovni vojni je plačna hierarhija ostajala podobna, so se pa spremenila plačna razmerja in plača direktorja ni bila več kot štirikrat višja od plače nekvalificiranega delavca. Za čas po osamosvojitvi teh podatkov ni. Strle se v prispevku dotakne tudi vloge sindikatov, delavstvo tobačne tovarne pa predstavi še v luči demografske statistike, stanovanjskih razmer in zdravstvenega varstva.

Filip Čuček se v svojem prispevku posveti Ptujski hiralnici, v kateri so na jesen svojega življenja našli svoj prostor najubožnejši. Do oskrbe v hiralnicah so bili namreč, kot zapiše Čuček, konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja upravičeni tisti, za katere doma ali v domovinski občini niso bili zmožni poskrbeti. To so bili večinoma reveži brez sorodnikov in berači, ki so toliko obnemogli, da niso več mogli hoditi od hiše do hiše. Avtor v svojem prispevku opiše pot do ustanovitve hiralnice na Ptuj leta 1875, ki je ob odprtju lahko sprejela sto ostarelih in obnemoglih. Hiralnica je stala poleg leto prej ustanovljene bolnišnice, s katero si je delila zdravniško osebje in upravo ter nekatere druge storitve (pripravo hrane, pranje perila ipd.). V prispevku izvemo zanimive podrobnosti o življenju in delovanju hiralnice za časa dvojne monarhije – beremo o skromni prehrani, ki so je bili tam nastanjeni reveži deležni, o vlažnih prostorih, o tem, od kod so »hiralci«¹ prihajali in da so v hiralnici običajno živeli le še nekaj mesecev, o prenatrpanosti prostorov na prelomu stoletja, o tem, da so zaradi premajhnosti bolnišnice v hiralnico nameščali tudi bolnike, o posameznih poročilih glede nasilja nad varovanci in primerih samomorov. Čuček temu doda še kratek pregled delovanja hiralnice v obdobju prve Jugoslavije, prispevek pa zaključi v času druge svetovne vojne, ko je nemška okupacijska oblast več kot tretjino varovancev ptujске hiralnice določila za »evtanazijo«².

Prispevek Nataše Henig Mišič prikazuje delovanje Kranjske hranilnice v luči družbene odgovornosti do revnejših slojev prebivalstva do začetka prve svetovne vojne. Avtorica poudari, da so bili že od ustanovitve hranilnice leta 1820 njena ciljna skupina revnejši, a zaposleni prebivalci – delavci, obrtniki, hlapci, kmetje ipd. –, ki so bili dovolj varčni, da so majhen del svojega prihodka lahko namenili varčevanju. Že od samega začetka delovanja hranilnice je bila določena tudi najvišja vsota, ki so jo kot enkratni polog varčevalci lahko nakazali na svoj račun. S tem so se v hranilnici, kot zapiše avtorica, želeli izogniti temu, da bi postali ustanova za bogatejše sloje. Ta politika se je nato postopno spreminja-

la. V drugi polovici 19. stoletja je bilo v pravilniku hranilnice zapisano, da je ta namenjena vsem slojem, s poudarkom na ranljivejših skupinah, povečeval se je tudi najvišji dovoljeni znesek pologa, dokler ga niso leta 1872 opustili. Kljub temu se je delež vložnih knjžic z najnižjimi zneski od leta 1882 dalje, ko je statistika dostopna, ves čas gibal okoli ene tretjine. Med dodatnimi storitvami in akcijami hranilnice, ki so bile namenjene nižjim slojem prebivalstva, Henig Miščič poudari več ugodnosti za delavce od osemdesetih let 19. stoletja, med njimi finančno podporo ustanovitvi Društva za gradnjo delavskih stanovanj ter ustanovitev posebnega fonda, t. i. starostne hranilnice, kjer so vlagatelji vlagali sredstva, da so ob upokojitvi lahko prejeli starostne rente. S posebnimi nagradami je hranilnica pomagala tudi dolgoletnim poslom. Poleg tega je del svojega dobička že od poznih tridesetih let dalje darovala v dobrodelne namene, ob 75-letnici delovanja pa ustanovila še zavetišče za neozdravljivo bolne, ki si sami nege niso mogli privoščiti.

Sedmi prispevek po vrsti je delo Mete Remec in obravnava problematiko tuberkuloze in trahoma kot dveh »bolezni bede in pomanjkanja« v 19. in 20. stoletju. Prispevek poleg zgodovinskega pregleda razširjenosti in zdravljenja obeh bolezni prinaša predvsem poudarke glede odnosa družbe in oblasti do omenjenih bolezni, ki sta bili neposredno povezani z revščino. Kot poudarja avtorica, se je v meščanskem 19. stoletju, v katerem so vladale vrednote delavnosti, truda in marljivosti, revščine držala socialna stigma. Odnos do revežev pa ni več vključeval le usmiljenja, dojemali so jih tudi kot krivce za lastno revščino in širjenje bolezni revščine, celo kot nosilce manjvrednega genetskega materiala, s čimer so predstavljali grožnjo celi družbi. Rešitve za revne in obolele za z revščino povezanimi boleznimi tako niso videli le v pomoči, temveč predvsem v prevzgoji. Ko se je po prvi svetovni vojni s svojimi programi v reševanje te problematike močnejše vklopila država, je postajal element nadzora in prevzgoje še močnejši. Po drugi svetovni vojni je oblast proti trahomu, ki je bil v nekaterih predelih še vedno endemičen, nastopila s propagando, izobraževanjem in ugodnostmi za sodelovanje, hkrati pa s poudarjanjem, da se bitka bije z boleznijo in revščino, ne s posamezniki. Boju z boleznijo so poleg razrednih pripisali celo narodnostne komponente (razširjenost trahoma v Prekmurju naj bi bila žalostna posledica madžarske okupacije). Situacija se je umirila šele za začetkom antibiotičnega zdravljenja v poznih petdesetih letih.

Naslednji prispevek, ki sta ga pripravili Irena Selišnik in Ana Cergol Paradiž, kot antipod revnim slojem in raziskavam revščine predstavlja najpremožnejše ljubljanske meščane in meščanke na začetku 20. stoletja. Avtorici sta v svoji študiji raziskali, kakšna je bila usoda skupine Ljubljančanov, ki so na predvečer prve svetovne vojne sodili med najpremožnejše v mestu, v povojnem obdobju. Zanimalo ju je, katerega spola in poklica so bili, kakšen je bil njihov občevalni jezik ter ali so po vojni ostali v Ljubljani ali so se iz nje izselili. Ljubljančani, ki so na začetku 20. stoletja plačevali več kot 100 goldinarjev premoženjskih davkov, so bili povečini (hišni) posestniki, trgovci in večji obrtniki, ena četrtnina pa je sodila med intelektualno elito (pravniki, zdravniki ipd.). Nemški občevalni jezik je navajalo skoraj 30 odstotkov teh meščanov, kar je bilo več od deleža v splošni populaciji mesta. Med 704 najpremožnejšimi meščani je bilo 200 žensk. Avtorici predstavljene podatke v prispevku še podrobneje obdelata in proble-

matizirata. Glede stanja po vojni ugotavljata, da je bilo med izseljenimi več pripadnikov intelektualne elite, ki so se večinoma preselili v Avstrijo, delež oseb z nemškim občevalnim jezikom, ki so ostale v Ljubljani, pa se je po vojni zmanjšal.

V nadaljevanju nam Marta Rendla predstavi socialno-ekonomski položaj gospodinjstev v socializmu in ga poveže s problematiko revščine ter z merjenjem in raziskovanjem revščine v obravnavanem času. Avtorica že uvodoma zapiše, da je glavna ambicija nje-nega prispevka »opozoriti na obstoj družbenih razlik in revščine v jugoslovanski komunistični družbi ter podati pregled raziskav revščine za to obdobje«. Komunistična oblast je obstoj revščine v socialistični družbi namreč zanikala. Pa vendar so razlike obstajale. Obstajale so na regionalni ravni, znotraj posameznih tipov gospodinjstev (nekmečkih, mešanih in kmečkih) ter med politično elito in ostalimi prebivalci. Socialna varnost je v modelu socialne politike v komunistični Jugoslaviji temeljila na statusu zaposlitve ter na plačevanju prispevkov za socialno varnost. Vendar pa so bile iz tega koncepta izločene nekatere skupine ljudi – kmetje so bili sprva sploh izključeni iz socialnih zavarovanj, a tudi kasneje, vse do konca sedemdesetih let, njihove socialne pravice niso bile izenačene z drugimi, če niso bili vključeni v zadrugo. Avtorica v prispevku s pomočjo kazalnikov, kot so letni razpoložljivi dohodek, delež izdatkov za minimalne življenjske potrebščine in odstotek izdatkov za hrano v letih 1963–1988, pokaže, da so bila po tipih gospodinjstev v najslabšem, podpovprečnem položaju kmečka gospodinjstva. Na koncu predstavi še karakteristike in ugotovitve prvih povojnih raziskav revščine, ki so jih v Sloveniji ob naraščanju krize v gospodarstvu, odkrite brezposelnosti in ob vedno očitnejšem problemu revščine napravili v osemdesetih letih.

Zbornik sklene prispevek Sreča Dragoša z naslovom »Socialna država – prihodnost ali preteklost?«. Gre za razmišljanje o revščini, neenakosti, socialni politiki in socialni državi. Avtor opozarja na pomanjkanje političnega konsenza v Sloveniji o tem, kaj socialna država sploh pomeni. Naveže se na razmišljanja Andreja Gosarja o avtonomni socialni politiki in opozarja, da sta tako kapitalizem kot socializem socialno politiko podredila ekonomski logiki. Opozarja tudi na problematičnost trditve, da gre Sloveniji – kar zadeva revščino in neenakosti – dobro. Čeprav slovenska neenakost glede dohodkov spada med najmanjše na svetu, Dragoš opozori, da imamo pri nas precej večjo neenakost v distribuciji premoženja kot pa dohodkov, da se je neenakost med majhnim odstotkom najbogatejših in ostalim prebivalstvom drastično povečala ter da se trendi poslabšujejo. Sklepni del svojega prispevka začne z besedami: »Je Slovenija še socialna država? Ne nasedajmo.« Glavna krivca za takšno stanje Dragoš vidi v neavtonomni socialni politiki in neoliberalnem konceptu kapitalistične ekonomije.

Predstavljeni zbornik *Sočutje in stigma* je zbir raznolikih tematik in pristopov znotraj raziskovanja revščine in revnih v (slovenskem) zgodovino-pisju. Ker časovno zaobjame obdobje od 19. stoletja pa vse do danes (in še naprej), s tem nudi odličen vpogled v spreminjanje kategorij in pojavnih oblik, vzrokov in posledic revščine ter odnosa do tega pojava v daljši časovni perspektivi.